

**ПЕНСІЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВТРАТОЮ ГОДУВАЛЬНИКА:
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ****SURVIVOR'S PENSION: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION**

Раневич О.Ю., к.ю.н.,

доцент кафедри соціального права

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена правовому регулюванню пенсії у зв'язку з втратою годувальника та його особливостям в сучасних умовах. Ці особливості, насамперед, простежуються у наявності низки окремих нормативно-правових актів, що поширюють свою дію на правовідносини пенсійного забезпечення осіб, для яких настав такий соціальний ризик як втрата їхнього годувальника, а також, прогалинах у забезпеченні деяких категорій громадян, що негативно позначається на реалізації ними своїх соціальних прав.

Детально аналізуються законодавчо встановлені підстави та умови, за наявності яких виникає право на пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника. При чому, для деяких осіб закріплено додаткові юридичні вимоги, порівняно з іншими утриманцями, дотримання яких слугує реалізації ними свого права на пенсію. Разом з тим, автором обґрунтовано пропонується розмежовувати пенсії в разі втрати годувальника у залежності від правового статусу годувальників, що зумовлює застосування відповідних норм права до регулювання правовідносин забезпечення осіб, що перебували на їхньому утриманні.

Розглядаються проблеми реалізації права на призначення такого виду пенсії й особами, чиї годувальники отримували спеціальне грошове забезпечення. Обґрунтовується можливість застосування останнього як базової величини для визначення розміру пенсії у разі втрати годувальника. Аналізуються можливі варіанти обрання особою певного виду пенсії, за наявності в неї права вибору між різним пенсійним забезпеченням у зв'язку із втратою годувальника. Виокремлюються категорії осіб, чиї права найбільше порушуються пенсійними органами в окреслених правовідносинах та пропонується ефективні способи їхнього захисту (відновлення).

Звертається увага на судову практику та її висновки щодо захисту прав особи в правовідносинах пенсійного забезпечення у зв'язку із втратою годувальника. Пропонуються нові підходи до вирішення пенсійних спорів цієї категорії, які відповідають сучасним тенденціям розвитку соціального права. Досліджуються помилки органів, що призначають пенсію, які в переважній більшості відображаються в їхніх відмовах у призначенні, обчисленні чи здійсненні перерахунку громадянам такого виду пенсії.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсія у зв'язку з втратою годувальника, захист пенсійних прав, законодавство про пенсійне забезпечення, соціальне право.

The article focuses on the legal regulation of survivor's pension and its peculiarities in modern conditions. These peculiarities are primarily evident in the existence of a number of separate legal acts which extend their effect to the legal relations of pension provision for persons who have faced such a social risk as the loss of their breadwinner, and also in the gaps in the provision of certain categories of citizens, which negatively affects the exercise of their social rights.

The article analyzes in detail the statutory grounds and conditions under which the right to a survivor's pension arises. Moreover, some persons are subject to additional legal requirements compared to other dependents, which serve to realize their right to a pension. At the same time, the author reasonably suggests that survivor's pensions should be differentiated depending on the legal status of the breadwinners, which leads to the application of the relevant legal provisions to the regulation of legal relations with respect to provision of benefits to dependents.

The author also considers the problems of realization of the right to this type of pension by persons whose breadwinners received special financial support. The author substantiates the possibility of using the latter as a base value for determining the amount of a survivor's pension. The author analyzes the possible options for a person to choose a certain type of pension, provided that he or she has the right to choose between different survivor pensions. The author distinguishes the categories of persons whose rights are most often violated by pension authorities in the legal relations outlined above and suggests effective ways to protect (restore) them.

Attention is drawn to the case law and its conclusions on the protection of a person's rights in the legal relations of survivor's pension provision. The author proposes modern approaches to the resolution of pension disputes in this category which are in line with current trends in the development of social law. The author analyzes the mistakes of pension granting bodies, which are mostly reflected in their refusals to grant, calculate or recalculate this type of pension to citizens.

Key words: pension provision, survivor's pension, protection of pension rights, pension legislation, social law.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника, зважаючи на її важливе соціальне значення, вже тривалий період часу становить предмет наукових досліджень в працях провідних вчених. Зокрема, М. М. Шумило приділив увагу проблемам правового регулювання пенсійного забезпечення у зв'язку із втратою годувальника непрацездатних членів сім'ї державного службовця [15] та порушення права особи на такий вид пенсії [14]. Наукові дослідження в цій сфері, також, здійснювали К. В. Бориченко [1], Т. В. Кравчук [2], Є. В. Михайловська, М. І. Горбачова, Г. Ю. Міхновський [3] та деякі інші.

Разом з тим, пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника, як складна соціально-правова категорія, все ще потребує свого дослідження з метою отримання достатніх та обґрунтованих відповідей на низку теоретичних й практичних питань.

Насамперед, основним нормативно-правовим актом у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, який регулює правовідносини щодо призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника або ж переведення на такий вид пенсії є Закон України "Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 р. № 1058-IV [8]. Цей Закон фактично застосовується для визначення права особи на її пенсійне забезпечення та встановлення необхідних умов, за наявності яких вона набуває пенсійних прав.

Право соціального забезпечення не обмежується згаданим законом, а включає в себе й інші акти, які регламентують право особи на її забезпечення у разі втрати годувальника. До них можемо віднести закони України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" від 09.04.1992 р. № 2262-XII [10], "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 28.02.1991 р. № 796-XII [12], "Про прокуратуру" від 14.10.2014 р. № 1697-VII [11], "Про державну службу" від 16.12.1993 р. № 3723-XII [7] (норми цього Закону застосовуються з огляду на п. 10, 12 "Прикінцевих та перехідних положень" Закону № 889-VIII [6]), "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" від 08.07.2011 р. № 3668-VI [9], тощо.

На сьогодні, в Україні налічується близько ста законодавчих актів, норми яких різною мірою присвячені право-

відносинам пенсійного забезпечення у зв'язку із втратою годувальника.

Спеціальні нормативно-правові акти, як правило, визначають додаткові умови пенсійного забезпечення для деяких категорій осіб у порівнянні із загальними, які регламентуються нормами вже згаданого Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [8]. Вказаними актами, також, встановлюються перехідні положення призначення пенсії у разі втрати годувальника, який перебував на державній або ж приватній до неї службі. Застосування спеціальних або перехідних норм права зумовлює чимало проблем та порушень пенсійних прав осіб, у зв'язку із своєю складністю та недосконалістю.

Приписи ч. 1 ст. 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" визначають можливість призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності [8].

У цій статті встановлюються й винятки щодо наявності в годувальника стажу, а саме в разі смерті особи, яка виконала функцію донора анатомічних матеріалів людини, пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій ст. 32 цього Закону, у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), та непрацездатним членам сім'ї особи, якій відповідно до Закону України "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин" надано правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин, тривалість страхового стажу не має значення для визначення права на пенсію [8].

Втрата джерела засобів до існування батьками, чоловіком або дружиною померлого, якщо вони не були на його утриманні, надає їм право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. При цьому, дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника [8].

Перелік членів сім'ї годувальника, які вважаються непрацездатними, закріплений у ч. 2 ст. 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Наприклад, до них належать чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли віку 65 років, або пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону [8].

Законодавець визначає й критерії, яким повинні відповідати особи, що були на утриманні померлого годувальника, зокрема, якщо вони: 1) були на повному утриманні померлого годувальника; 2) одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за їхнім бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (ч. 3 ст. 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування") [8].

Згідно із ч. 1 ст. 38 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним згідно із частиною другою ст. 36 цього Закону, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, – довічно [8].

З огляду на вищевказані умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, пенсійному органу необхідно підтвердити наступні обставини: сімейні від-

носини із годувальником; непрацездатність утриманця; його перебування на повному утриманні померлого годувальника (крім деяких осіб), та одержання від нього допомоги, що була постійним і основним джерелом засобів до існування; наявність у певних випадках в годувальника на день смерті необхідного страхового стажу.

Важливим є те, що юридично визначене та безспірне регулювання правовідносин пенсійного забезпечення у зв'язку з втратою годувальника наявне не для всіх категорій осіб. Наприклад, особам, які перебували на утриманні військовослужбовця, пенсія призначається згідно із нормами ст. ст. 29–41 Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", а прокурора на підставі ст. 86 Закону України "Про прокуратуру". Однак, законодавець ставить у нерівне становище суддів поряд з іншими особами, які виконували функції держави та мають право на підвищений рівень їхнього соціального захисту.

Так, законодавством про статус суддів не врегульовано питання соціального захисту осіб, що перебували на утриманні судді у разі його смерті, який отримував суддівську винагороду або щомісячне довічне грошове утримання.

Незважаючи на те, що правовідносини соціального захисту суддів та членів їхніх сімей регулюються Законом України "Про судоустрій і статус суддів" від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [13], і у ньому йдеться про те, що до питань внутрішньої діяльності судів належать питання соціального захисту суддів та їхніх сімей, все ж таки, норми щодо соціального захисту у зв'язку із втратою годувальника не знайшли тут свого місця.

Хоча й приписи Закону України "Про судоустрій і статус суддів" визначають суб'єктом соціального захисту не лише суддю, а й членів його сім'ї. Зокрема, відповідно до п. 2 ч. 8 ст. 133 Рада суддів України розглядає питання соціального захисту суддів та їхніх сімей. Інші норми, також, встановлюють те, що судді, члени їхніх сімей та їхнє майно перебувають під особливим захистом держави (ст. 140), суддя та члени його сім'ї мають право на безоплатне медичне обслуговування у державних закладах охорони здоров'я, члени сім'ї судді можуть обслуговуватися в тих медичних закладах, де обслуговується суддя (ст. 144) [13]. Аналогічні норми права, свого часу, містилися у Законі України "Про судоустрій і статус суддів" від 07.07.2010 р. № 2453-VI.

Це, у свою чергу, підкреслює особливу правову охорону зі сторони держави, включно із соціальним захистом, не лише судді, а й членів його сім'ї. І, вочевидь, гарантований Законом України "Про судоустрій і статус суддів" соціальний захист членів сім'ї судді не може припинятися у зв'язку з його смертю, якщо такі члени сім'ї були на утриманні судді та надіялися в порядку, встановленому цим Законом соціальними правами як і суддя за час свого життя.

Найважливішим тут є те, що однією із засад гарантування незалежності судді згідно з п. 10 ч. 5 ст. 48 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", є забезпечення визначеними законом засобами особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також життя інших засобів їх правового захисту. Гарантуючи незалежність суддів, держава зобов'язується її забезпечити, зокрема, через матеріальний і соціальний захист.

Таким чином, можемо зробити висновки про те, що Закон України "Про судоустрій і статус суддів" проголошує низку прав судді та членів його сім'ї на їхній соціальний захист (п. 10 ч. 5 ст. 48, ч. 3 ст. 126, п. 2 ч. 8 ст. 133, ст. 144), водночас, не передбачає забезпечення у зв'язку з втратою годувальника. Тобто, у випадку смерті судді, непрацездатні члени сім'ї, що були на його утриманні фактично позбавляються можливості реалізації гарантованого їм права на соціальний захист.

На сьогодні, така проблема частково вирішується у спосіб застосування до правовідносин пенсійного забез-

печення осіб, які були на утриманні судді, вже згаданих нормативно-правових актів, а саме законів України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про державну службу”.

У постанові Верховного Суду від 09.11.2018 р. у справі № 236/3193/16-а [4] сформульовано наступний висновок: “... право на призначення пенсії у зв’язку з втратою годувальника на умовах, передбачених ч. 10 ст. 37 Закону України “Про державну службу” № 3723, мають також непрацездатні члени сім’ї померлої особи, яка отримувала або мала право на пенсію за цим Законом”.

Пізніше, в постанові від 21.12.2021 р. у справі № 440/7341/20 [5] Верховний Суд у складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду прийшов до висновку, що утриманці державних службовців, що отримали право на пенсію за ст. 37 Закону № 3723, мають право на пенсію по втраті годувальника, розмір якої обчислюється від суми заробітної плати померлого годувальника. З огляду на це, Верховний Суд у цій справі зазначив, що він вже розглядав справу № 236/3193/16-а, в якій висловлювався щодо права утриманців судді, що перебував у відставці та отримував щомісячне довічне грошове утримання, на отримання пенсії у зв’язку із втратою годувальника на підставі ст. 37 Закону № 3723 у розмірі 70% від заробітної плати судді.

Визначальним, як підкреслено у вказаній постанові суду касаційної інстанції, є встановлення обставин, чи мав суддя у відставці право на пенсію за віком на підставі Закону № 3723, а якщо мав, то який її розмір і чому її не було взято відповідачем для розрахунку пенсії у зв’язку із втратою годувальника.

Стаття 37 Закону України “Про державну службу” від 16.12.1993 р. № 3723 фактично слугує правовою підставою для визначення права на пенсійне забезпечення осіб, які перебували на утриманні судді. Тоді ж, Законом № 3723 у ст. 37 було встановлено, що у разі смерті особи у період перебування на державній службі за наявності у померлого годувальника стажу державної служби не менше 10 років непрацездатним членам сім’ї померлого годувальника, які були на його утриманні (при цьому дітям – незалежно від того, чи були вони на утриманні

померлого годувальника), призначається пенсія у зв’язку з втратою годувальника на одного непрацездатного члена сім’ї у розмірі 70 відсотків суми заробітної плати померлого годувальника, на яку нараховувалися страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, з урахуванням норм частини п’ятої цієї статті, а на двох і більше членів сім’ї – 90 відсотків [7].

Потрібно зважати й на те, що 01.05.2016 р. набрав чинності Закон України “Про державну службу” від 10.12.2015 р. № 889-VIII [6]. Прикінцевими та перехідними положеннями цього Закону передбачено, що за наявності у особи станом на 01.05.2016 р. певного стажу державної служби (зокрема 20 років стажу державної служби незалежно від того, чи працювала особа станом на 01.05.2016 р. на державній службі), така особа зберігає право на призначення пенсії відповідно до ст. 37 Закону № 3723.

У підсумку можемо зробити висновки про те, що пенсія у зв’язку з втратою годувальника є важливою гарантією у системі соціального захисту людини і громадянина. Законодавець, закріплюючи право утриманців на їхнє пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника, пов’язує його із попередньою трудовою діяльністю (публічною чи військовою службою) померлої особи, її станом роботи, заробітком та особливостями правового стажу.

Реформа системи пенсійного забезпечення дещо скоротила види пенсії у зв’язку із втратою годувальника, частково скасувавши її у спеціальному законодавстві. При цьому, все ж таки, деякі категорії утриманців (державних службовців, прокурорів, суддів, військовослужбовців), користуються спеціальним забезпеченням у разі настання такого соціального ризику як втрата годувальника. Збереження їхніх прав у чинному законодавстві можна розглядати як виняток із загального правила про пенсійне забезпечення.

Деякі категорії утриманців, що було розглянуто на прикладі годувальників, які мали статус суддів, зустрічаються із труднощами реалізації своїх пенсійних прав. У їхньому випадку, важливим інструментом захисту порушених прав є судова практика, а саме, цитовані висновки Верховного Суду, що враховуються судами під час захисту прав на пенсійне забезпечення та виборі норм права, які підлягають застосуванню до спірних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бориченко К. В. Пенсії та страхові виплати у зв’язку з втратою годувальника як вид матеріального забезпечення сімей з дітьми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 13 (I). С. 150–153.
2. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2008. 20 с.
3. Михайловська, Є. В., Горбачова М. І., Міхновський Г. Ю. Особливості нормативно-правового регулювання пенсійного забезпечення у зв’язку із втратою годувальника в Україні. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 25 (38). С. 71–76.
4. Постанова Верховного Суду від 09.11.2018 р., справа № 236/3193/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77798945> (дата звернення: 25.08.2023).
5. Постанова Верховного Суду від 21.12.2021 р., справа № 440/7341/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102170920> (дата звернення: 25.08.2023).
6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 25.08.2023).
7. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3723-12> (дата звернення: 25.08.2023).
8. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 25.08.2023).
9. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> (дата звернення: 25.08.2023).
10. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12> (дата звернення: 25.08.2023).
11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 25.08.2023).
12. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 25.08.2023).
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 25.08.2023).
14. Шумило М. М. Позбавлення права на пенсію Верховним Судом України як відступ від європейських цінностей верховенства права. *Право України*. 2016. № 8. С. 55–62.
15. Шумило М. М. Теоретичний аспект пенсійного забезпечення непрацездатних членів сім’ї державних службовців у зв’язку втрати годувальника. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 258–266.